

ervaring van levende mensen, die geworteld is in hun dagelijkse praktijk, in hun strijd om te overleven, in hun gedachten en hun gewone pleziertjes. De vrijzinnigen misten de directe toegang tot deze geleefde werkelijkheid, ze bereikten de ‘harten van de mensen’ niet, zoals hun rechtzinnige tegenstanders treffend vaststelden. De orthodoxen slaagden daar weliswaar beter in, maar daarvoor moest een zware tol betaald worden.

Ik zou hier nog meer kunnen schrijven over de extremen. Over de lotgevallen van de orthodoxie, maar ook over hun radicale tegenstanders, de Multatulianen, anarchisten en vrijdenkers, die gebruik maakten van hetzelfde fonds aan religieuze ervaringen en religieuze taal om hun gelijk te bewijzen. Ze ontbreken helaas in deze studie. Er zijn opvallende raakvlakken: het passieve revolutiegeloof van de anarchisten, als een geloof dat een omwenteling spontaan uit de lucht zou komen vallen, een soort Polynesische cargo-cult, leek opvallend veel op het vertrouwen dat hun orangistische voorouders hadden in de macht van de stadhouder. Niet voor niets werd Domela Nieuwenhuis door de Friese veenarbeiders ‘onze verlosser’ genoemd. En er zijn meer raakvlakken die zich op de politieke kaart van Noord-Nederland en het aangrenzende Duitse gebied haarscherp aftekenen. De belangrijkste bolwerken van het achttiende-eeuwse piëtisme werden in de tweede helft van de twintigste eeuw bolwerken van de sociaaldemocratie. Het ongepolijst volkse, naar binnen gekeerde en op waarachtigheid gerichte denken van de piëtisten zette zich ook in het linkse liberalisme en anarchisme voort, soms zelfs tot op de dag van vandaag.

In dit verband zouden we het ook kunnen hebben over de maatschappelijke arena, de politieke en religieuze strijd tussen rechtzinnigen en vrijzinnigen, die van dorp tot dorp werd gevoerd met hele verschillende uitkomsten. Maar ik wil toch meer aandacht vragen voor het midden, de authentieke geloofservaring, nog niet gemengeld tussen rationalisme en transcendent Godsgeloof. Ik ben ervan overtuigd dat juist in dat miskende midden de sleutel zit voor de vraag waarom de secularisering zich op de ene plek zoveel sneller heeft doorgezet dan de andere. En ik heb ook het vertrouwen dat in dit midden, in het midden van de dingen, *in medias res* (aldus Michel Serres), in de middenweg van de vier edele waarheden en het achtvoudige pad, zoals dat in een hele andere geloofstraditie heet, de belangrijkste oplossing ligt voor de spirituele crisis die veel tijdgenoten nu menen te ervaren.

O.S. Knottnerus
(Haren)

Vugt, Joos van & Marie–Antoinette Willemsen (red.) (2012), *Bewogen missie. Het gebruik van het medium film door Nederlandse kloostergemeenschappen*, (Metamorfosen 10), Hilversum: Verloren, pp. 126 + 2 dvd's, ISBN 9789087043056, € 20,-.

De Stichting *Echo*, die zich inzet voor de geschiedenis van de Nederlandse kloostergemeenschappen, belegt jaarlijks een studiedag over een thema met betrekking tot het

(voorbij) kloosterleven in Nederland. In 2010 was het thema: *'Kloosters op film. Het gebruik van het medium film, door orden en congregaties in Nederland'*. Deze bundel is de neerslag van deze studiedag. Eigenlijk gaat het thema vooral over de film als propaganda- en rekruteringsmiddel. Het thema 'missie' was een onderdeel van deze propaganda, bedoeld zowel om belangstelling (en giften) te werven voor de missie als ook om toekomstige missionarissen aan te trekken.

En daarbij komt natuurlijk ook de aarzelende ontvangst van dit nieuwe medium in de katholieke kerk te sprake. De oorspronkelijke weerstand verandert echter al gauw in een positieve waardering als middel tot verkondiging. Deze drie thema's komen in de eerste drie bijdragen tegelijkertijd aan bod, en daardoor wordt het betoog soms wat rommelig. Luc Vints behandelt vooral de houding van de kerk en de religieuze instituten tegenover de film, zowel in Vlaanderen als in Nederland. Joos van Vugt bespreekt in *Werven met celluloid* over de missie- en rekruteringsfilms. Graag had ik daar iets meer gelezen over de effectiviteit van dit nieuwe medium. Je krijgt de indruk dat het werd ingezet toen het al te laat was, toen het aantal roepingen al sterk terugliep. Bert Hogenkamp schrijft over de gespannen verhouding tussen missiefilms als propaganda en als filmkunst (*'Als paters filmen slaat de filmminnaar wel eens de schrik om het hart...'*). Deze drie bijdragen zijn vooral informatief. Ze bieden een aanzet voor verdere studie.

De overige bijdragen hebben een beperkter thema: Marie-Antoinette Willemsen bespreekt in *De fictieve kracht* de missiefilms van de missionarissen van Steyl. Daarin komt de verwevenheid van antropologie en missiepropaganda goed aan bod. De missionarissen van Steyl hadden in deze een stevige traditie opgebouwd, zoals de auteur in haar dissertatie al had laten zien. Gabriëlle Dorren bespreekt de voorgeschiedenis van de documentaire over de zusters van Heerlen; Carine van Vugt vertelt over het project *Klooster verhalen* van de Stichting Verhalis, en Marga Arendsen over *Film als materieel erfgoed*. Kortom, deze bundel is een goede start voor de studie van de geschiedenis van de film binnen de religieuze gemeenschappen. En via de ingesloten Dvd's krijg je een indruk van de kwaliteit van de film van toen en nu. De eerste Dvd laat wat oude missiefilmpjes zien; de tweede Dvd geeft indrukken van de kloosterlingen nu, en hoe ze terugkijken op hun leven. Vooral de documentaire over de zusters van Heerlen is indrukwekkend.

Wat mij opvalt in het geheel, ook in de documentaires, is dat het typisch religieuze, de spiritualiteit, amper aan bod komt, terwijl dat toch de dragende kracht van dit leven was.

Voor de sociale wetenschapper biedt deze bundel een kijk op de veranderingen die zich binnen religieuze instituten voltrekken in hun vaak spanningsvolle relatie met de omringende samenleving.

Jan Sloot
(Tilburg)